

Derleme Makale

Engellik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Mevcut Durum

The Reasons and Current State of Conceptual Complexity in The Field of Disability

Yener ŞİŞMAN

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

ysisman@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4528-4521>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
27.07.2023	03.09.2023

Öz

Engellilik alanında kullanılan; engelli, özürlü, sakat, yeti yetersizliği olan birey, özel gereksinimli birey gibi kavramlarla ilgili açık, standart ve genel kabul görmüş tanımlar yoktur. Üstelik eğitim, tıp, hukuk gibi farklı bilim dalları ve bu dalların meslek mensuplarınca, farklı sivil toplum örgütlerince, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler gibi farklı uluslararası kuruluşlarca, farklı zamanlarda, farklı kavramsal tercihlerde bulunularak ya da bu kavramlar farklı tanımlanarak konu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirilmektedir. Aynı süreçte sadece kavram tercihi değil, tercih edilen kavramın içeriğine ilişkin de değişimler ortaya çıkmış eş değişle tercih edilen kavram sabit kalsa da içerik farklılaşmıştır.

Oysa kavramların açık şekilde tanımlanması önemlidir. Zira kavramlar net değilse benzer çalışmalar ile sağlıklı karşılaştırmalar yaparak yeni bilgiler üretilmesi büyük ölçüde imkânsızlaşır. Ayrıca geliştirilecek politikalar ve gerçekleştirilecek uygulamaların kapsamının belirlenmesi açısından da kavramların doğru şekilde tanımlanması önemlidir. Bu çerçevede çalışmamızın amacı yeni bir tanım yapmaktan ziyade mevcut karmaşık durumu nedenleriyle birlikte ortaya koymaktır.

Çalışmamızda öncelikle engellilik alanına ilişkin kavramların tanımlanmasında karşılaşılan güçlükler ortaya konulacak, kavramların tarihsel süreçteki değişimleri gerekçeleriyle açıklanacaktır. Ardından uluslararası kuruluşlar ve ulusal düzenlemelerdeki tanım ve yaklaşımlar açıklanarak engellilik alanında kullanılan kavramlar netleştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakat, Özürlü, Engelli Birey, Özel Gereksinimli Birey, İşlev ve Yapı Farklılıkları.

Abstract

In the field of disability, there are no clear, standardized, and universally accepted definitions for terms such as "disabled," "impaired," "handicapped," "individual with special needs," and others. Different scientific disciplines, including education, medicine, law, as well as various professional organizations, civil society groups, and public institutions in different countries, have presented varying conceptual preferences and definitions over time, leading to a convoluted situation. Moreover, not only the conceptual preferences but also the content of the chosen terms have undergone changes, making the matter even more intricate, despite the continued use of certain terms.

However, clear definitions of concepts are crucial. If concepts are not well-defined, it becomes significantly challenging to conduct meaningful comparisons with similar studies and generate new knowledge. Furthermore,

Önerilen Atıf /Suggested Citation

Şişman, Y., 2023, Engellik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Mevcut Durum, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2444-2459.

in terms of shaping policies and implementing practices, accurate definitions of concepts are essential to clarify the scope. Therefore, the aim of this study is not to propose a new definition but rather to explore the existing complex situation and its underlying causes.

In this study, we will first highlight the difficulties encountered in defining concepts related to disability, and then explain the historical changes of these concepts along with their justifications. Subsequently, we will clarify the terms used in the field of disability by examining definitions and approaches provided by international organizations and national regulations.

Key Words: Disabled, Handicapped, Persons with Disabilities, Individuals with Special Needs, Impairment.

1. Giriş

Engellilik alanında tarihsel süreçte kullanılan; “kör”, “sağır”, “lâl”, “çolak”, “topal”, “ahraz” gibi pek çok farklı kavram bulunur. Günümüzde ise “engelli”, “özürlü”, “sakat”, “yeti yetersizliği olan birey”, “özel gereksinimli birey” gibi kavramların görece yaygın biçimde kullanılmakta olduğu söylenebilir. Ancak bu kavramlara ilişkin herkesin kabul ettiği ortak tanımlar yapılmamış ya da daha doğru bir deyişle yapılamamıştır.

Oysa kavramların açık şekilde tanımlanması önemlidir. Zira kavramlar net değilse benzer çalışmaları karşılaştırarak yeni bilgiler üretilmesi büyük ölçüde imkânsızlaşır. Ayrıca geliştirilecek kamusal politikalar ve gerçekleştirilecek uygulamaların kapsamının belirginleştirilmesi açısından da kavramların doğru şekilde tanımlanması önemlidir. Ancak bu durumun bizi “sabit” bir tanım arayışına da sürüklememelidir.

Zira kavramsal tercihte ve tercih edilen kavramın içeriğinde tarihsel süreçte bazı değişimler yaşanması doğaldır. Çünkü diğer pek çok konuda olduğu gibi engelli birey ve genel olarak engellilik olgusuna yönelik yaklaşımlarda da tarihsel süreçte büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu anlamda konuya ilişkin kavram tercihinin ve tercih edilen kavramın içeriğinin değişmesi de normal karşılanmalıdır.

Örneğin biyolojik farklılıkları ya da yeti yetersizlikleri olan insanlara yönelik bariz bir kültürel önyargının var olduğu toplumlarda engelli bireyler “kusurlu” olarak görülmüş, dışlanmış, doğal olarak da kullanılan dil bu durumu yansıtacak bir biçimde gelişmiştir (Ellis, 2016, s. 35). Engelliliği trajik bir olay biçiminde değerlendiren, dolayısıyla engelli bireyi “kurban” şeklinde nitelendiren bir yaklaşımın benimsendiği dönemlerde ve toplumlarda da engelli bireyler yine toplum dışına itilmiş ve engellilik ile ilgili tanımlamalar bu çerçevede yapılmıştır. Dolayısıyla uzun yıllar boyunca engelli bireylerin “kusurlarını”! ya da en azından “farklılıklarını” yansıtmak üzere bedenleri üzerinden tanımlandıkları söylenebilir. Engelliliğin kişinin bedeni dışında, “toplumsal bariyerlerde” aranması, sosyal bütünleşmeye önem verilmesi ve engellilik ile ilgili tanımlamaların da bu yaklaşımı yansıtacak bir biçimde gelişmesi için ise 1970’li yılların beklenmesi gerekmiştir.

Bu durumu engelliliğe ilişkin temel sosyolojik modeller üzerinden rahatlıkla açıklamak mümkündür. Zira engelliliğe ilişkin modeller geçerli oldukları ve bu anlamı ile genel kabul gördükleri dönemlere egemen olan düşünceleri ifade etmektedir. Bu anlamda Batı’da 18. yüzyılın ortalarına kadar kısmen egemen olan “moral modele” göre engellilik bireyin kötü ya da günahkâr olması ile ilişkilidir ve engellilik bireyin bedeni üzerinden tanımlanır. 1800’lü yılların ikinci yarısından itibaren geçerli olan “tıbbi model” ise bireyin yetersizliği ve patolojisine odaklanarak engelliliği yine bireyin bedeni ile yakın ilişki içinde ele alır ve “tedavi edilebilir, düzeltilebilir bir hastalık hali” olarak tanımlar. 1970’li yıllardan itibaren geçerlilik kazanan “sosyal model” ise engelli bireyi tıbbi modelden farklı bir biçimde; kurumsal ayrımcılığın ve sosyal dışlanmanın sonucu olarak toplumsal yaşama katılımda engellenen kişi olarak tanımlamakta ve bireyin işlevsel yetenekleri yanı sıra hatta bunun da ötesinde çevresel bariyerlere odaklanmaktadır. Sözü edilen çevresel bariyerler binalar, yollar gibi yapısal çevrede karşımıza çıkabileceği gibi, teknolojinin, eğitim veya sağlık sisteminin engelli bireyleri hiç dikkate almadan dar bir normallik tanımı ile oluşturulmasından da kaynaklanabilir (Şişman, 2022, s. 29-32).

Engelli ya da değil tüm bireylerin; statüsü, ulusal kökeni vb. farklılıklarından bağımsız olarak; sosyal ve ekonomik haklarla birlikte özgürlük, insana yakışır bir iş ve yaşam, ayrımcılıktan korunma konusunda da diğer bireylerle birlikte eşit haklara da sahip olduğunu vurgulayan (Okur ve Erbil Erdugan, 2010, s. 259) “hak temelli model” ise insanlara yalnızca ekonomik açıdan veya başka bir şekilde yararlı oldukları için değil, sadece insan oldukları için, yani “içsel” bir değerleri olduğu için

önem verilmesi gerektiğini ifade ederek, engellilerin engelli olmalarından dolayı yaşadıkları olumsuzlukları insan hakkı ihlali olarak değerlendirmektedir (ASHB, 2021, s. 8; ASHB, 2022, s. 3). Bu anlamı ile Birleşmiş Milletler “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (EHİS) kabul edilmesiyle birlikte ortaya çıktığı ifade edilen “hak temelli modelin”, “sosyal model” üzerine inşa edilerek sosyal modeli geliştirdiğini (Degener, 2017, s. 31) ve engellilik olgusunu; insan hakları ihlallerinden kaynaklanan bir eşitsizlik durumu olarak tanımlayarak, sorunu kişinin bedeni dışında, toplumsal bariyerlerde aradığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşıma göre engelli birey, ihtiyaçlarından hareketle bir yardım nesnesi değil, insan çeşitliliğinin bir parçası ve insan hakları hukukunun eşit bir öznesi olarak değerlendirilmeli, insan haklarının engelli bireyler için de aynen geçerli olduğu kabul edilmelidir (Keser, 2013, s. 19; Şahin, 2022, s. 41). Ardından ancak gerekirse kişinin tıbbi özelliklerine odaklanılmalıdır (Degener, 2016, s. 2; Degener, 2017, s. 31). Sonuç olarak “hak temelli modelin” “sosyal modelden” biraz farklı bir biçimde “birey” olmaya daha çok vurgu yapmakta olduğu, engelli bireyleri insan haklarının nesnesi değil öznesi olarak kabul ettiğini ve bu durumun bir yansıması olarak Türkçe anlamları aynı olsa da “disabled persons” ifadesi yerine “persons with disabilities” ifadesini tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu kavramsal tercih değişikliğinin yansımaları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Birleşmiş Milletler belgeleri çerçevesinde de rahatlıkla izlenebilmektedir.

Aşağıda yer alan Şekil 1’de engelliliğe ilişkin sosyolojik modeller üzerinden engellilik ile ilgili kavramsal tanımların hareket noktası gösterilmiştir.

Şekil 1: Engelliliğe İlişkin Sosyolojik Modeller ve Tanımlar

Ancak engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın bazı pratik nedenleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın pratikteki temel nedenleri ortaya konulacak ardından kavramların tarihsel süreçteki değişimleri gerekçeleriyle açıklanacaktır. Bizce tarihsel süreçte yer alan temel kavramların hangi etmenlerin etkisiyle ve ne şekilde değişim

gösterdiğinin bilinmesi kavramsal karmaşanın giderilmesi açısından önemlidir. Çalışmanın son bölümünde uluslararası kuruluşlar ve ulusal düzenlemelerdeki tanım ve yaklaşımlar açıklanarak engellilik alanında kullanılan kavramlar netleştirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmamızın amacının mevcut tanımlara bir yenisini eklemekten çok, kavram karmaşasını nedenleriyle birlikte ortaya koymak olduğu söylenmelidir.

2. Engellilik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Temel Nedenleri

Engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın bizce iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk neden yasal düzenlemeler başta olmak üzere tercih edilen kavram ve bu kavramın içeriği konusunda bir tutarlılık bulunmamasıdır.

Elbette özellikle yasal düzenlemelerde, mevcut ihtiyaçlar ve dolayısıyla düzenlemenin amacı çerçevesinde bir kavramsal tercihte bulunulacak ve tercih edilen kavram, aynı ihtiyaç ve amaçlar gözetilerek tanımlanacaktır. Örneğin iş mevzuatında, konuya engelli bireyin istihdamı çerçevesinde yaklaşılması, engelli bireylerle ilgili çerçeve düzenlemelerde ise “toplumsal yaşama tam ve eşit biçimde katılım” hedefinin odak noktasında olması doğaldır. Bu anlamda eğitim alanında “özel gereksinimli birey”, sosyal güvenlik mevzuatında “engelli birey” gibi farklı kavramlar kullanılabilir ya da aynı kavram kullanılsa dâhi belirli bir çerçevede farklı tanımlar var olabilir. Burada bizce hiçbir sorun bulunmaz. Asıl sorun, kullanılan kavram ve kavrama ilişkin yapılan tanım ile düzenlemenin amacı arasındaki ilişkinin yeteri ve gereğince dikkate alınmaması (İsbir ve Çubuk, 2018, s. 2-3) ve tercih edilen kavram ile içeriğin başka alanlarda da kullanılmaya çalışılmasıdır.

Yine; eğitim, tıp, hukuk gibi farklı disiplinler ve bu disiplinlerin meslek mensuplarınca, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi farklı uluslararası kuruluşlarca, değişik zamanlarda değişik kavramsal tercihlerde bulunulabilir. Hatta tercih edilen kavramlara ilişkin farklı zamanlarda farklı tanımlar da yapılabilir. Ancak bizce bu durum da çok önemli değildir. Bu noktada da asıl önemli olan, tercih edilen kavramlar ve bu kavramlara ilişkin tanımların, tanımlayanların öncelikleri yanı sıra konuya dair yaklaşımlarının izlerini taşıdığı gerçeğinin unutulmamasıdır.

Gerçekten engellilik alanı ile ilgili tarihsel süreçte birçok kavram ortaya çıkmış ve her bir kavramın içeriği zaman içinde belirli ölçülerde değişmiştir. Üstelik uluslararası kuruluşların belgelerinin Türkçe resmi çevirilerinde ve akademik literatür için yapılan çevirilerde orijinal kavram aynı kalsa da Türkçe karşılığa ilişkin kavramsal tercih zaman içinde değişmiştir. Örneğin 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 27.05.1949 tarih ve 7217 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan çevirisinde “disability” kavramı Türkçeye “sakat” olarak aktarılırken, Declaration on the Rights of Disabled Persons isimli BM belgesi Türkçeye çevrilirken “özürlü” kavramı tercih edilmiştir.

Şekil 2: Türkçe Literatürde Kavram Tercihinin Tarihsel Süreçteki Değişimi

Yine mevzuatımızda, geçmişten bugüne engelli bireyleri ifade etmek üzere; “âlil”, “âma”, “kör”, “sağır”, “lâl”, “çolak”, “topal”, “ahraz” gibi birçok farklı kavram kullanılmıştır. Örneğin 743 sayılı Türk Medeni Kanunu 264. maddesinde “âlil veya akli zayıf” çocuklardan bahsetmektedir. 818 sayılı Borçlar Kanunu 14. maddesinde görme engelli anlamında “âma” kavramının kullanıldığı görülür. 1580 sayılı Belediye Kanunu yine benzer bir biçimde engelli kavramı yerine geçmiş dönemlerde “deliler, dalanmış ve kudurmuşlar” “âlil ve işten acizler” den söz etmiştir. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 2. maddesinde ise “mecnunlarla sair ruhi hastalar”, “malul veya herhangi bir noksani hilkate mâlik olanlar” dan bahsedilmektedir. Bu kavramsal farklılıkları birçok yasal düzenlemede görmek mümkündür (Şişman, 2012, s. 70).

Ancak genel olarak 1998 yılına kadar olan dönemde “sakat” kavramının; hem BM sözleşmeleri gibi uluslararası belgelerin resmi çevirilerinde ve yasal düzenlemelerde hem de literatürde ağırlıklı olarak tercih edildiği söylenebilir. 1998 yılında kabul edilen 572 sayılı KHK ile ise yasal metinlerdeki “sakat” kavramı “özürlü” kavramı ile değiştirilmiştir. 1998-2013 yılları arasında kullanılan “özürlü” kavramı da

2013 tarihli 6462 sayılı Kanun ile terk edilmiş, yasal metinlerde “engelli” kavramının kullanımına geçilmiştir. Diğer yandan kavram tercihi ile ilgili 1998 ve 2013 yıllarında yapılan ve yukarıda sözü edilen yasal düzenlemelerin Anayasayı etkilememesi nedeniyle, Anayasamızın 61 ve 104. maddelerinde “sakat” kavramının, 2010 tarihinde değiştirilen 10. maddesinde ise “özürlü” kavramının halen kullanılmakta olduğunun belirtilmesi gerekir.

Anayasanın “sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler” başlıklı maddesinde “Devlet, sakatların korunmaları ve toplum hayatına intibakını sağlayıcı tedbirler alır” derken (Md. 61), Cumhurbaşkanı’nın görev ve yetkilerinin ele alındığı 104. madde “Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak” tan bahsetmektedir. 12 Eylül 2010 tarihinde halkoyuna sunulurken kabul edilen metin ise Anayasamızın 10. maddesine “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” hükmünü eklemiştir.

Ayrıca Türkçe literatürde “engelli” kavramı yaygın bir biçimde kabul görmekle birlikte, “yeti yetersizliği olan birey”, “özel gereksinimli birey”, “özellikle gereksinimli birey” gibi farklı kavramların da zaman zaman aynı anlama gelecek biçimde kullanılmakta olduğu söylenmelidir. Sivil toplum örgütleri ise; Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, Engelli Hakları Federasyonu, Zihinsel Özürlüler Federasyonu, Damla Özgereksinimliler Derneği, Altı Nokta Körler Derneği, Sağır Konfederasyonu örneklerinde olduğu gibi adlarında bazen “engelli”, bazen “özürlü”, “sakat”, “özel gereksinimli”, bazen de “kör”, “sağır ve dilsiz” gibi kavramları adlarında kullanmaktadır. Hatta Tufanbeyli İlçesi Engelliler ve Özürlüler Derneği’nde olduğu gibi bazı sivil toplum örgütlerinin farklı kavramları bir arada kullandıkları durumlar da söz konusu olabilmektedir (Şişman, 2022, s. 23). Ancak “engelli” kavramının özellikle son yıllarda yaygın bir biçimde kabul gördüğü ve sivil toplum örgütlerinin de isimlerinde “özürlü”, “sakat” kavramları yerine sıklıkla “engelli” kavramını tercih ederek kullandıkları belirtilmelidir (Şişman, 2022, s. 23).

Bu değişimi kamusal kurumlar üzerinden de izlemek mümkündür. Örneğin 1981 yılında kurulan Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, 1997 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığı’na, 2013 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne evrilmiştir (Şişman, 2022, s. 27).

Tablo 1: Türkçede Kavram Tercihinin Tarihsel Süreçteki Değişimi

	1998 yılına kadar	1998 sonrası	2008 sonrası
Uluslararası insan hakları belgelerinin resmi çevirilerinde tercih edilen kavram	Sakat	Özürlü	Engelli
Ulusal Mevzuat	Sakat	1998 tarih ve 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile “sakat” yerine “özürlü” kavramı kullanılmaya başlandı	2013 tarih ve 6462 sayılı Kanun ile “özürlü” kelimesi terk edilerek engelli kavramı kullanılmaya başlandı
Kamusal yapılar	1981 Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu	1997 Özürlüler İdaresi Başkanlığı	2013 Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Aynı süreçte sadece kavram tercihi değil, tercih edilen kavramın içeriğine ilişkin de değişimler ortaya çıkmıştır. Örneğin Engelliler Kanunu’nun (RG. 07.07.2005 / 25868) 3. Maddesinde engelli; “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlamış iken 2014 yılında sözü edilen Kanun’un BM Engellilerin

Haklarına İlişkin Sözleşmesine uyumlu hale getirilmesi çabaları sonrası engelli, *“fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey”* olarak tanımlanmaya başlamıştır.

Elbette kavramsal bu karmaşa sadece Türkiye’ye ve Türkçe için geçerli değildir. Başka dillerde de engellilere ilişkin birden çok kavrama rastlanabilir. Örneğin İngilizce’de blind, vision impaired, disabled person (people), handicapped, person (persons, people) with a disability(ies), the mentally ill, deaf, hard of hearing, physical impairment, gibi kavramlar kullanılırken (Dajani, 2001, s. 205; Ellis, 2016, s. 42); Almanca’da verkrüppelt, arbeitsunfähig, körperbehindert, behinderte(r), beschränkt, versehrte(r), beschädigt, mangelhaft gibi sözcükler kullanılabilmektedir (Kamanlıoğlu, 2007, s. 59).

Engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın bizce ikinci temel nedeni ise engellilik alanında kullanılan özellikle “sakat” ve “özürlü” gibi kavramların olumsuz anlam ve değer yüklü olduğunun düşünülmesidir. Bu kavramlar zaman içinde büyük bir olumsuzlukla (kişisel trajedi, büyük bir felaket gibi) damgalanmıştır (Yardımcı, 2015a, s. 10; Yardımcı, 2015b, s. 26; DSD, 2016, s. 50; Şen, 2018, s. 131; Alemdar, 2021, s. 29-30). Bu nedenle de “sakat” ve “özürlü” kavramları zaman içinde sadece yasal düzenlemelerden ayıklanmakla kalmamış, günlük dilde de kullanımdan büyük oranda kalkmıştır (Alemdar, 2021, s. 46; Şişman, 2022, s. 28).

Oysa asıl kırııcı olan kelimenin, kavramın kendisi değil, algısal karşılığıdır. Bu anlamda bir kelime, duyan kişinin zihninde nasıl bir çağrışım uyandırıyor, nasıl bir etki oluşturunca aslında o anlamdadır. Dolayısıyla sadece kullanılan kelimeyi, kavramı değiştirmek durumu değiştirmez (Aynı doğrultudaki görüşler için bkz. Dajani, 2001, s. 196; Altan, 2009, s. 249, Şişman, 2012, s. 74; Çam Yücel, 2014). Öyleyse, günümüzde “engelli” olarak nitelendiren bireylerin, içinde yaşadıkları toplumda hak ettikleri değeri görmeleri, toplumsal yaşama tam ve eşit bireyler olarak katılmaları sağlanamaz ise “engelli” sözcüğünün de olumsuz bir algısal karşılık oluşturacağını öngörebiliriz. Esasen “engelli” kavramı örseleyici bularak yerine “özel gereksinimli birey” kavramının kullanılmasını öneren tartışmaların (Bkz. Yıldız, 2022) varlığı da bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Benzer biçimde Dünya Sağırılar Federasyonu’nun (World Federation of the Deaf) sağır (deaf) veya işitme güçlüğü çeken (hard of hearing), Dünya Körler Birliği’nin (The World Blind Union) ise; kör (blind), kısmen gören (partially sighted) ve görme engelli (vision impaired) terimlerini tercih ettikleri görülür (Ellis, 2016, s. 43) Ülkemizde de engelli bireylere ilişkin en önemli sivil toplum örgütlerinden bazıları; Türkiye Sakatlar Konfederasyonu ve Altı Nokta Körler Derneği örneklerinde olduğu gibi “sakat”, “kör” kavramlarını isimlerinde kullanmaktadır. Bu anlamda engelli bireyler için kavramsal tartışmaların çok da bir anlamı olmadığı söylenebilir. Hatta bu kavramsal tartışmaların engelli bireylerin daha önemli gördükleri sorunları ikinci plana itebilme ihtimalinden de söz edilebilir. Ancak bir başka açıdan konuya yaklaşarak, kavramın farklı çağrışımlar oluşturabilme potansiyeli ile düşüncüyü ve davranışı etkilediği ve bu anlamda çok önemli olduğu da iddia edilebilir (Patterson ve Witten, 1987, s. 245). Bizce her iki düşüncede doğrudur. Bu nedenle kavramlar tartışılmalı ve güncellenebilmelidir. Ama kavramsal tartışmalar içine de sapanılıp kalınmamalıdır.

Diğer yandan ülkemizde yaygın bir kabul gören “engelli” kavramının İngilizcedeki karşılığı olan “handicapped” sözcüğünün, dilencilik yapan bedensel engelli kişiler için kullanılan “cap in hand” ifadesinden gelen kökeni nedeniyle olumsuz çağrışımlar yaptığı ve yoğun şekilde eleştirildiği belirtilmelidir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü de bu eleştirilerin bir neticesi olarak 2001 yılından itibaren sınıflandırmasında “handicapped” kelimesinin kullanımından vazgeçerek; işlev ve yapı farklılıklarının (impairment), etkinlik sınırlılıkları (activity limitations) ve katılım kısıtlılıklarının (participation restrictions) bütününe kapsayacak bir şekilde “disability” terimini benimsemiştir. Bu anlamda engelli kavramının ülkemizdeki kullanımının da tartışmaya açılması olumlu bulunabilir.

Son olarak kavram karmaşasının günümüzde giderek azaldığı, özellikle İngilizce literatürde “person with disabilities” kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı söylenmelidir. Bu durum özellikle BM belgeleri üzerinden de gözlenebilir. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM); 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde dilimize “engellilik” olarak çevirebileceğimiz “disability” kavramını kullanmış, 09.12.1975 tarih ve 3447 (XXX) sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilen Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (Declaration on the Rights of Disabled Persons), 03.12.1982 tarih ve 37/52 sayılı BM

Genel Kurulu kararı ile kabul edilen Engelliler İçin Dünya Eylem Programı (The World Programme of Action Concerning Disabled Persons), 08.12.1989 tarih ve 44/70 sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilen Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Tallinn Çerçevesi (Tallinn Guidelines for Action on Human Resources Development in the Field of Disability) gibi belgelerinde ise engelli bireyi, bedensel yetersizlikler üzerinden tanımlayan ve Türkçe karşılığı olarak “engelli bireyler” olarak çevirebileceğimiz “disabled persons” ifadesini tercih etmiştir.

Engelli bireyler tarafından “ötekileştirici” olarak görülen “disabled persons” ifadesi, aynı dönemde güçlü biçimde etkili olmaya başlayan engelli hakları hareketinin mücadeleleri ve engellilerin haklı taleplerinin de bir sonucu olarak değişmiş, dilimize tam olarak “yetersizliği olan bireyler” olarak çevirebileceğimiz “persons with disabilities” kavramının kullanımı yaygınlaşmıştır. Çevresel engellere de işaret eden bu yaklaşım değişikliği, engellilik konusunun bir insan hakları meselesi olarak kabul edilmeye başlanması da bir sonucu olarak kabul edilebilir. Gerçekten BM Örgütü düzeyinde ilk olarak 20.12.1993 tarih ve 48/96 sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilen Engelliler İçin Fırsat Eşitliğinin Sağlanması Konusunda Standart Kurallar (The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities) belgesinde kullanılan “persons with disabilities” ifadesi, 13.12.2006 tarih ve 61/106 sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede de (Convention on the Rights of Persons with Disabilities) aynı biçimde yer alarak yerleşmiştir.

“Person with disabilities” ifadesi, “birey odaklı” bir tanımlama tercihinin yansıtmaktadır. Zira bu ifadede kişinin engelli olup olmamasından ziyade “birey” oluşuna bir vurgu bulunur. Bu anlamda engellilik, bireyin kim olduğunu değil, sahip olduğu bir özelliği yansıtmaktadır. Aynı yaklaşımla “disabled persons” ifadesinin, bireyi bedensel yetersizlikler üzerinden tanımladığını, bireyi bir topluluk ya da kültür ile özdeşleştirerek “kimlik odaklı” bir tanımlama tercihinin yansıttığını söyleyebiliriz.

Şekil 3: Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Kavram Tercihinin Tarihsel Süreçteki Değişimi

Aynı süreçteki yaklaşım değişikliğini Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) belgeleri ve Dünya Sağlık Örgütü’nün sınıflandırmaları üzerinden de izlemek mümkündür. Örneğin; 1955 tarih ve 99 sayılı Mesleki Rehabilitasyon (Engelliler) Tavsiyesi (Vocational Rehabilitation [Disabled] Recommendation) “disability” kavramını kullanmış, 1983 tarih ve 159 sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Hakkında Sözleşme (Vocational Rehabilitation and Employment [Disabled Persons] Convention), 1983 tarihli ve 168 sayılı Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Engelliler) Tavsiye (Vocational Rehabilitation and Employment [Disabled Persons]) gibi belgelerinde “disabled persons” ifadesini tercih etmiştir. Doğrudan engelliler ile ilgili olmasa da ILO’un 2011 tarih ve 189 sayılı Ev İşçileri Sözleşmesi gibi görece yakın tarihli belgelerinde ise “persons with disabilities” ifadesinin tercih edilerek kullanıldığı görülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün 1980 yılında yayınladığı ve kısaca ICIDH (The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) olarak adlandırılan ilk sınıflandırma sistemi de zaman içinde engelliliğe ilişkin algı ve yaklaşımların gelişimine paralel bir biçimde değişim göstermiştir. Esasen WHO her yıl mevcut sınıflandırma sistemini revize etmektedir. Ancak 1993 yılına gelindiğinde artık küçük revizyonların yeterli olmadığı anlaşılmış ve kapsamlı bir değişim için resmi ve sivil organizasyonlar yanı sıra engellileri temsil eden grupların da katılımıyla ortak bir çalışma başlatılmıştır (Threats, 2006, s. 251-252). Bu dönemde ihtiyaç duyulan kapsamlı değişimin ve sürece sivil toplumun katılımının sağlanmasının temelinde özellikle sosyal model yaklaşımının ve bu yaklaşımın savunucularının ICIDH sistemine yönelik artan eleştirileri etkili olmuştur. Sosyal modelin savunucularına göre ICIDH “impairment” ve “disability” arasında güçlü bir nedensel bağlantı kurarak tıbbi modelin fikirlerini yansıtmaktadır ve bu nedenle değiştirilmesi gerekir (Kazou, 2017, s. 32-33). Uzun yıllar süren çalışma ve kapsamlı değerlendirmeler sonrasında WHO nihayet 2001 yılında, sağlık ve sağlıkla ilgili kavramların tanımlanması için yeni sınıflandırma aracını hazırlamış ve Fonksiyonlara

Göre Uluslararası Sınıflama Sistemi (The International Classification of Functioning-ICF) adıyla yayınlanmıştır (Kazou, 2017, s. 32).

ICIDH ve ICF arasındaki kavramlar arasındaki fark aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 2: ICIDH ve ICF Arasındaki Farklar

	Vücut yapısı ve fonksiyonlarına ilişkin	Etkinlik sınırlılıklarına ilişkin	Çevresel etmenler ve kısıtlamalara ilişkin
ICIDH	Impairment	Disability	Handikap
ICF	Impairment	Activity limitations	Participation restrictions

Sonuç olarak kavram tercihinin ve tercih edilen kavrama ilişkin tanımların zaman içinde sürekli bir değişim gösterdiğini tekrar vurgulamak doğru olacaktır. Diğer yandan engellilikle ilişkili tek bir kavramı tercih etmenin ve tercih edilen bu kavrama ilişkin herkesin kabul edebileceği hem net hem de eksiksiz bir tanım yapmanın oldukça güç olduğu söylenmelidir. Zira engellilik olgusunun hem bireysel hem de toplumsal alanda yansımaları bulunur (Kahraman – Güloğlu, 2022, s. 299) ve bu iki alanı tek bir kavram içerisinde birleştirmek esasen olanaklı da değildir. WHO’nun da bu gerçekten hareketle aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız gibi “vücut yapısı ve fonksiyonlarına ilişkin”, “etkinlik sınırlılıklarına ilişkin”, “çevresel etmenler ve kısıtlamalara ilişkin” farklı kavramlar kullandığı ve engelli kavramını tüm bu alanları kapayan bir şemsiye terim, bir üst başlık olarak ele aldığı görülmektedir. Ayrıca konuya ilişkin herkesin kabul edebileceği net ve sabit bir tanım yapmak kavramın gelişimine engel olabilir ve bu nedenle gereksiz görülebilir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin de bu düşünceden hareketle sabit bir engellilik tanımı oluşturmak yerine koşullara göre değişebilecek, zamana göre uyarlanabilecek genel bir çerçeve oluşturmaya yöneldiği söylenebilir (Çağlar, 2009, s.7). Konu “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” başlığı altında daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Engelliliğe ilişkin kavramsal çerçevenin değerlendirildiği bu bölümümün devamında, belli başlı uluslararası güncel tanımlar BM ve WHO bağlamında verilmektedir. Devamındaki kısımda ise ulusal düzenlemelerdeki tanımlar aktarılmıştır.

3. Uluslararası Düzeydeki Tanımlar

Uluslararası literatürde en yaygın biçimde kullanılan tanımlar Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve WHO çerçevesinde yapılan tanımlardır.

3.1. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin “Tanımlar” başlıklı 2. maddesinde “iletişim”, “dil”, “engelliliğe dayalı ayrımcılık”, “makul düzenleme” ve “evrensel tasarım” kavramları tanımlanmış ancak “engelli” kavramına ilişkin herhangi bir tanıma yer verilmemiştir. Sözleşme’nin “Amaç” başlıklı birinci maddesinde ise “engelli” (persons with disabilities) kavramının “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri” içerdiği dile getirilmiştir. Bu anlamda Sözleşmenin engellilik olgusunu; işlev ve yapı farklılıkları bulunan bireylerin (impairment) toplumsal hayata eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen davranış ve çevre koşulları olarak ele aldığı söylenebilir. Yani engelliliğe, kişinin bedeni üzerinden değil, çevresel bariyerler üzerinden yaklaşılmaktadır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin önsözünde de engelliğin, diğerleriyle eşit bir temelde topluma tam ve etkili katılımlarını engelleyen davranışsal ve çevresel engeller ile engelli kişiler arasındaki etkileşimden kaynaklandığını kabul edilmiştir.

Diğer yandan “engelli” kavramına Sözleşme’nin “Tanımlar” başlıklı 2. maddesi yerine “Amaç” maddesinde yer verilmesinin nedenleri izaha muhtaçtır. Çağlar’a göre (2009), bu durumun bilinçli bir

tercihin ürünüdür ve amaç; sabit bir engellilik tanımı oluşturmak yerine koşullara göre değişebilecek, zamana göre uyarlanabilecek genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Zira sabit bir tanım, kavramın gelişimine engel olma riskini taşıyacaktı. Ayrıca bir kavramla ilgili yapılacak bir tanım, tanımlanan kavramın sınırlarını belirleyerek kapsamını belirginleştirmeyi gerektirir. Bu anlamda tanım, bir yanı ile belirleyici olurken diğer yanı ile sınırlayıcı olacaktır (Çağlar, 2009, s. 7). Özellikle yasal düzenlemelerde yer alacak tanımlar söz konusu olduğunda kavramın ele alınış biçimi ve kavrama ilişkin yapılan tanımlar, engelli bireye yönelik bir hukuki statü yaratarak (İsber ve Çubuk, 2018, s. 2), idare ve yargı açısından bağlayıcı olacak, yorum yoluyla yapılabilecek genişletmeleri engelleyebilecektir. Biraz da bu nedenle Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme gibi uluslararası düzeyde ve onaylayan ülkeler açısından bağlayıcı gücü olan belgelerde sabit bir tanımdan kaçınılmasını ve sadece genel bir çerçeve oluşturulmakla yetinilmesi doğaldır (Çağlar, 2009, s. 7-8,10). Sözleşme'nin önsözünde de bu gerçeklikten hareketle “engelliliğin gelişen bir kavram olduğu” tespiti yapılmıştır (Giriş -e).

3.2. Dünya Sağlık Örgütü'nün Tanımı

WHO'nun (Dünya Sağlık Örgütü) yaptığı ve kısaca ICF (The International Classification of Functioning, Disability and Health) olarak adlandırılan Fonksiyonlara Göre Uluslararası Sınıflama Sistemi, Engellilik ve Sağlık belgesinde belirlenen kavramlar ve tanımlar “işlev ve yapı farklılıkları”, “etkinlik sınırlılıkları”, “katılım kısıtlılıkları” başlıkları altında ele alınmaktadır (WHO, 2001, s. 8-17; WHO, 2002, s. 10; Gül, 2006, s. 8 ve s. 14-17; Dünya Engellilik Raporu, 2011, s. 5; Ellis, 2016, s. 38; Vornholt ve diğerleri, 2018, s. 42; Er Sabuncuoğlu ve Ekmen, 2019, s. 7). “İşlev ve yapı farklılıkları” ile “etkinlik sınırlılıkları” genel olarak bireyin bedenine atıf yaparken “katılım kısıtlılıkları” başlığı temelde bağlama atıf yapar.

İşlev ve yapı farklılıkları (impairment): Vücut yapısında veya zihinsel fonksiyonlar da dâhil olmak üzere psikolojik fonksiyonlardaki kayıp veya farklılık. Burada “kayıp” ile kastedilen yokluk iken “farklılık”, nüfusun genelinden önemli ölçüde farklı olma durumunu ifade eden tıbbi bir değerlendirmedir. Körlük, felç, diyabet, yüzde şekil bozukluğu gibi. İşlev ve yapı farklılıkları geçici veya kalıcı olabileceğini gibi ilerleyici, gerileyici veya durağan ya da aralıklı veya sürekli olabilir. Bazı durumlarda doğuştan, bazı durumlarda hastalıktan, kazalardan, kasıtlı şiddetten ya da sadece yaşlanmanın bir sonucu olarak sonradan ortaya çıkabilir. Bazen apaçık görülebilir iken bazen gizli olabilir.

Etkinlik sınırlılıkları (activity limitations): Etkinlik sınırlılıkları bir bireyin “işlev ve yapı farklılıkları” nedeniyle etkinlikleri yürütmeye yaşayabileceği zorluklardır. Bir etkinlik sınırlılığı, etkinliğin sağlık sorunu olmayan kişilerden beklenen şekilde veya ölçüde yürütülmesinde nicelik veya nitelik açısından hafiften ciddi sapmaya kadar değişebilir. Yani birey; nesneleri kavramak, giyinmek, merdiven çıkmak, yürümek, öğrenmek gibi etkinlikleri toplumun geneli açısından “normal” kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirmede hafif, orta, ciddi ölçüde güçlük yaşıyor ya da bu etkinlikleri hiçbir şekilde gerçekleştiremiyorsa “etkinlik sınırlılıklarından” söz edilebilecektir. Bu anlamda sınırlılıkların sağlık sorunu olmayan kişilerin faaliyetleri yürütme tarz ve derecelerinden nitelik açısından veya nicel olarak hafif, orta, ciddi veya tam olarak bir sapmayı ifade ettiği söylenebilir.

Katılım kısıtlılıkları (participation restrictions): Bireyin, toplumun olağan kabul edilebilecek beklentilerine karşılık verememesi sonucunda binalar, yollar gibi fiziksel ve aile, arkadaşlar gibi sosyal çevresiyle etkileşimde, daha geniş bir ifade ile yaşama katılımında yaşadığı / yaşayabileceği kısıtlılıklardır. Bu anlamda katılım kısıtlılıklarının belirli bir kültürde veya toplumda tüm bireylerden beklenebilecek katılımın karşılaştırılması suretiyle belirlenir. İstihdama veya kültürel yaşama katılımında zorluk yaşanması gibi. Katılım kısıtlılıkları da aynen etkinlik sınırlılıklarında olduğu gibi “normal” kabul edilen sınırlardan hafif, orta, ciddi veya tam olarak bir sapmayı anlatmaktadır.

“İşlev ve yapı farklılığı”, “etkinlik sınırlılığı” ve “katılım kısıtlılığı” başlıklarını aşağıdaki tablo üzerinde görülebileceği gibi somutlaştırabilmek mümkündür.

Tablo 3: “İşlev ve Yapı Farklılığı”, “Etkinlik Sınırlılığı” ve “Katılım Kısıtlılığı” Ayrımı

Sağlık Durumu	İşlev ve Yapı Farklılığı	Etkinlik Sınırlılığı	Katılım Kısıtlılığı
Omurilik yaralanması	Bireyin bacaklarını hareket ettirememesi (felç)	Toplu taşıma araçlarını kullanamaması	Çalışma yaşamında yer alma, eğitim hizmetlerinden yararlanma, sosyal ilişkilere girme, dini faaliyetlere katılma gibi alanlarda sıkıntılar yaşaması
Cüzzam	Duyu kaybı	Nesneleri kavramada zorluk yaşaması	İşe girememesi

Dikkat edilirse “işlev ve yapı farklılıkları” ve “etkinlik sınırlılıkları” ile bireye bir atıf söz konusu iken “katılım kısıtlılıkları” ile sosyal bağlama (çevreye) atıf yapılmaktadır.

Engellilik (disability) ise üçlü sınıflandırmanın içinde yer almayarak, üçlü sınıflandırmanın bütününe kapsayan bir şemsiye terim, bir üst başlık olarak kullanılmıştır. WHO’ya göre engellilik kavramı; birey ile o bireyi etkileyen çevresel bağlama atıfta bulunmakta (WHO, 2022), üçlü sınıflandırmada yer alan alanların birinde veya tümünde yaşanan güçlükler biçiminde tanımlanmaktadır.

Diğer yandan, Dünya Sağlık Örgütü’nün geliştirdiği bu sınıflandırmanın temelde sağlık alanına ilişkin olmasına karşın sağlık alanı dışında da sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Elbette yasal bir düzenleme söz konusu ise engel türü ve düzeyine göre “kişinin” belirlenmesi ve bu aşamada kısmen de olsa ICF gibi standart bir kodlama sisteminden yararlanılabilir. ICF bu açıdan önemlidir. Zira ICF evrensel olarak kabul görmüştür ve ülkemiz dâhil WHO üyesi 191 ülkenin tamamında engellilik durum değerlendirmesi için sınıflandırma sistemi olarak ICF kullanılmaktadır. Ancak politika oluşturma ve uygulama için işlev ve yapı farklılıklarının derecesi, etkinlik sınırlılıkları veya katılım kısıtlılıklarına yönelik bir dizi eşiğin belirlenmesi gerekeceği için bu kavramların hukuk alanında kullanımının çok kolay olmadığı da söylenmelidir (Şişman, 2022, s. 24).

4. Ulusal Düzenlemelerdeki Tanımlar

Engelliler Kanunu’nun (RG. 07.07.2005 / 25868) 3. maddesi engelli, “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlamaktadır.

Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik (RG. 20.02.2019 / 30692) ise 4. maddesinde “engelli bireyi” Engelliler Kanunu ile bire bir aynı şekilde tanımladıktan sonra “engellilik durumu”, “engellilik durum değerlendirmesi”, “kısmi bağımlı engelli birey” ve “tam bağımlı engelli birey” kavramlarını tanımlamıştır. Buna göre:

Engellilik durumu: Bireyin doku, organ ve/veya fonksiyon ve psikiyatri tanısı ve buna bağlı muhakeme yeteneği kaybından kaynaklı engelliliğini uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanımlamaları,

Engellilik durum değerlendirmesi: Engelliliğin tespiti amacı ile hastalık şiddeti, organ veya fonksiyon kaybını içeren değerlendirmeyi,

Kısmi bağımlı engelli birey: Doku, organ ve/veya fonksiyon kaybı ve/veya psikiyatri tanısına bağlı olarak muhakeme yeteneği değerlendirilmesi gereken fonksiyonel bağımsızlık ölçeklerine göre günlük yaşam aktivitelerini yardım alarak gerçekleştirebileceğine karar verilen bireyi,

Tam bağımlı engelli birey: Engel durumuna göre engel oranı %50 ve üzeri olduğu tespit edilenlerden doku, organ ve/veya fonksiyon kaybı ve/veya psikiyatri tanısı bağlantılı olarak muhakeme yeteneği değerlendirilmesine göre günlük yaşam aktivitelerini yardım almasına rağmen kendi başına gerçekleştiremediğine karar verilen bireyi ifade eder.

4857 sayılı İş Kanunu (RG. 10.06.2003 / 25134) ise “engelli” tanımı yapmamış olmakla birlikte bu Kanun’a dayanarak çıkarılan 2009 tarihli Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik (RG. 25.04.2009 / 27210) çerçevesinde engelli “Doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerden tüm vücut fonksiyon kaybının en az yüzde kırk olduğu sağlık kurulu raporu ile belgelenenler” biçiminde tanımlanmıştır.

5. Tartışma ve Sonuç

Engellilik alanında tarihsel süreçte kullanılan pek çok farklı kavram bulunur. Ancak bu kavramlarla ilgili herkesin kabul ettiği eş deyişle ortak tanımlar bulunmaz. Oysa kavramların açık şekilde tanımlanması önemlidir.

Elbette kavramsal tercihte ve tercih edilen kavramın içeriğinde tarihsel süreçte değişimler yaşanmasının bazı doğal nedenleri vardır. Zira engelli birey ve genel olarak engellilik olgusuna yönelik yaklaşımlar tarihsel süreçte büyük bir değişim geçirmiştir. Bu anlamda konuya ilişkin kavram tercihinin ve tercih edilen kavramın içeriğinin değişmesi de normal karşılanmalıdır.

Bu çerçevede 1970’li yıllara kadar bireyin bedeni üzerinden ve bireyin yetersizliklerine odaklanan engelli tanımları yapıldığı, engelliliğin sosyal modelinin ortaya çıkarak geçerlilik kazanmaya başladığı 1970’li yıllardan itibaren ise engelliliğin kişinin bedeni dışında, toplumsal bariyerlerde aradığı ve bu anlamda çevreye vurgu yapan kavramlar ve tanımların ortaya çıktığı görülür.

Engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın ülkemiz açısından bizce iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk neden resmi kaynaklar başta olmak üzere kavram tercihi ve tercih edilen kavramın içeriği konusunda bir tutarlılık bulunmamasıdır.

Genel olarak 1998 yılına kadar olan dönemde “sakat” kavramının; hem BM sözleşmeleri gibi uluslararası belgelerin resmi çevirilerinde ve yasal düzenlemelerde hem de literatürde ağırlıklı olarak tercih edildiği söylenebilir. 1998-2013 yılları arasında “özürlü” kavramı tercih edilmiş, 2013 yılı ve sonrasında ise “engelli” kavramının kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu değişimi kamusal kurumlar üzerinden de izlemek mümkündür.

Engellilik alanındaki kavramsal karmaşanın bizce ikinci temel nedeni ise engellilik alanında kullanılan bazı kavramların olumsuz anlam ve değer yüklü olduğunun düşünülmesidir. Bu nedenle de özellikle “sakat” ve “özürlü” kavramları zaman içinde sadece yasal düzenlemelerden ayıklanmakla kalmamış, günlük dilde de kullanımdan büyük oranda kalkmıştır.

Ancak kavram karmaşasının günümüzde giderek azalmakta olduğu, özellikle İngilizce literatürde “person with disabilities” kavramının, Türkçe literatürde ise engelliliğe ilişkin dünyadaki algı ve yaklaşımların gelişimine paralel bir biçimde “engelli” kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

Diğer yandan engellilikle ilişkili tek bir kavramı tercih etmek ve tercih edilen bu kavramla ilgili herkesin kabul edebileceği hem net hem de eksiksiz bir tanım yapmak oldukça güç olduğu söylenmelidir. Zira engellilik olgusunun hem bireysel hem de toplumsal alanda yansımaları bulunur ve bu iki alanı tek bir kavram içerisinde birleştirmek esasen olanaklı da değildir. WHO’nun da bu gerçekten hareketle “vücut yapısı ve fonksiyonlarına ilişkin”, “etkinlik sınırlılıklarına ilişkin”, “çevresel etmenler ve kısıtlamalara ilişkin” farklı kavramlar kullandığı ve engelli kavramını tüm bu alanları kapayan bir şemsiye terim, bir üst başlık olarak ele aldığı görülür.

Ayrıca konuya ilişkin her zaman ve her yerde geçerli olacak net ve sabit bir tanım yapmanın kavramın evrimine engel olma riskini beraberinde getirebileceği düşünülmelidir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme de bu düşünceden hareketle değiştirilmesi güç olabilecek net bir tanım oluşturmaktan

kaçınarak koşullara göre değişebilecek, zamana göre uyarlanabilecek genel bir çerçeve oluşturmaya yönelmiştir.

Kaynaklar

- Alemdar, E. (2021). Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları, Zemin, Sayı 2, 28-49.
- Altan, Ö. Z. (2009). Sosyal Politika Dersleri, 3. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ASHB (2021). 2030 Engelsiz Vizyon, file:///C:/Users/huawei/Desktop/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf (Erişim Tarihi: 19.12.2022).
- ASHB (2022). Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2025, file:///C:/Users/huawei/Desktop/engell_haklari_ulusal_eylem_plani_2023-2025.pdf (Erişim Tarihi: 19.12.2022).
- Association, M. C. (2018). Engelliliğin Neden Olduğu Sorunlar ve Sınırlamalar, Engelli Bireylerin Destekli İstihdamı, (Ayyıldız, Emine ve Arıkan, Sema, Çev.), (Arıkan, Sema ve Ayyıldız, Emine, Ed.), İstanbul: Akademik Kitaplar, 173-196.
- Aydınöz, G. (2008). Engellinin Sosyal Güvenliği Bakımından Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler. (Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cangöl, E.; Palas Karaca, P. ve Aslan, E. (2013). “Engelli Bireylerde Cinsel Sağlık”, Androloji Bülteni, 53(1), 141-146.
- Çağlar, S. (2009). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çam Yücel, C. (2014). “İçimizden Biri”, EEEH Dergi, 1. Sayı, Mart 2014. https://eeeh.engelsizerisim.com/yazi/6/icimizden_biri (Erişim Tarihi: 31.05.2020).
- Dajani, K. F. (2001). “What's in a Name? Terms Used to Refer to People With Disabilities”, Disability Studies Quarterly , 21 (3), 196-209.
- Degener, T. (2016). “Disability in a Human Rights Context”, Laws, 5(3), <https://www.mdpi.com/2075-471X/5/3/35/pdf>
- Degener, T. (2017). “A Human Rights Model of Disability”, Routledge Handbook of Disability Law and Human Rights, (Ed. Blanck, Peter ve Flynn, Eilionóir), Routledge, New York, 31-49.
- DSD (2016). Engellilik ve İstihdam: Bütünleşme Yoluyla İş Koçu Destekli İstihdam Modeli, Down Sendromu Derneği, (Hazırlayanlar: Kaynak, Refika Elif; Yolsever, Selver ve Ekmen, Fulya), İstanbul: Şan Ofset.
- Dünya Engellilik Raporu (2011). World Health Organisation, World Bank. World Report on Disability. Geneva: WHO.
- Ellis, G. (2016). “Impairment and Disability: Challenging Concepts of ‘Normality’”, Researching Audio Description New Approaches (Ed. Anna Matamala & Pilar Orero), London, Palgrave Macmillan.
- Er Sabuncuoğlu, M. ve Ekmen, F. (2019). Profesyoneller ile Eşit Düzeyde ve Ortak Bir Dilde İletişim Kurmak İçin Rehber, 1. Baskı, Association for Promotion of Education, Culture, and Sport Education for All, Üsküp, Kuzey Makedonya.
- Gül, İ. I. (2006). Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İsbir, E. G. ve Günay, H. (2018). "Engellilerin Anayasal Haklarını Kullanmalarını Zorlaştıran Sebepler", İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4.1 (2018), 1-30.
- Kahraman Güloğlu, F. (2022). Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum. Toplum ve Sosyal Hizmet, 33 (1), 291-315.

- Kamanlioğlu, M. (2007). Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazou, K. (2017). Analysing the Definition of Disability in the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: is it really based on a 'Social Model' approach?. *International Journal of Mental Health and Capacity Law*. 2017. 25-48.
- Keser, İ. (2013). Atılganlık Eğitiminin Bedensel Engelli Ergenlerin Beden İmajı, Benlik Saygısı ve Kendilerine Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkinliğinin Değerlendirilmesi. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Okur, N. ve Erbil Erdugan, F. (2010). “Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 245-263), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*, Macmillan, London.
- Patterson, J. B. ve Witten, B. J. (1987). “Disabling Language and Attitudes Toward Persons with Disabilities”, *Rehabilitation Psychology*, 32 (4), 245-248.
- Şahin, S. (2022). “Türkiye’de Zihinsel Yetersizliği Olan Bireylerin İstihdamında Yasal Düzenlemeler”, Sosyal Kooperatifimizle Çalışma Yaşamındayız: Zihinsel Engelli Gençlerin Sosyal Kooperatifle İstihdamının Desteklenmesi Projesi, (Ed. Cavkaytar, Atilla ve Ergenekon, Yasemin), Ankara: Vize Akademik.
- Şen, M. (2018). Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Şişman, Y. (2012). “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28), 69-85.
- Şişman, Y. (2022). *Sosyal Politikanın Güncel Konuları*, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Threats, T. T. (2006). “Towards an International Framework for Communication Disorders: Use of the ICF”, *Journal of Communication Disorders*, 39, 251-265.
- Vornholt, K.; Villotti, P.; Muschalla, B.; Bauer, J.; Colella, A.; Zijlstra, F.; Van Ruitenbeek, G.; Uitdewilligen, S. & Corbière, M. (2018) Disability and Employment – Overview and Highlights, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, (27)1, 40-55, DOI: 10.1080/1359432X.2017.1387536
- WHO (2001). *The International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, Geneva, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2021).
- WHO (2002). *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health ICF*, Geneva. <https://www.who.int/classifications/icf/icfbeginnersguide.pdf?ua=1> (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- WHO (2022). *Disability*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_443480.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- Yardımcı, S. (2015a). “Sakatlığın Tarihsel İnşası”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, (Der. Çayır, Kenan; Soran, Melisa; Ergün Melike), İstanbul: Karekök.
- Yardımcı, S. (2015b). “Sakatlık ve Siyaset”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, (Der. Çayır, Kenan; Soran, Melisa; Ergün Melike), İstanbul: Karekök.
- Yıldız, G. (2022). “Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Sosyal Politikalar”, Prof. Dr. İhsan Erkul’a Armağan Sosyal Politika ve Endüstri İlişkileri Yazıları (Ed. Kağnıcıoğlu, Deniz ve Şişman, Yener), Eskişehir: Nisan Kitabevi.

Review Article

Engellik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Mevcut Durum

The Reasons and Current State of Conceptual Complexity in The Field of Disability

Yener ŞİŞMAN

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

ysisman@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4528-4521>

Extensive Summary

In the field of disability, various different concepts have been used throughout the historical process. This situation is valid both for Turkish and international literature. However, there are no clear, standard, and universally accepted definitions regarding these concepts.

Indeed, clearly defining concepts is essential. When concepts are not clear, it becomes significantly challenging to produce new knowledge through meaningful comparisons with similar studies. Moreover, in terms of shaping policies and implementing practices, accurate definitions of concepts are crucial in clarifying the scope of such policies and practices.

In fact, there are some natural reasons for changes in conceptual preferences and the content of the preferred concept over the historical process. Approaches towards disabled individuals and the concept of disability, in general, have undergone significant changes throughout history. In this sense, changes in the choice of concepts and the content of the preferred concept regarding the subject should also be considered normal.

In this context, until the 1970s, disability definitions focused on the individual's body and their limitations. However, starting from the 1970s, the social model of disability emerged and began to gain validity. With the social model, disability was seen as something that the individual sought not in their own body but in the societal barriers, leading to the emergence of concepts and definitions that emphasized the environment.

This situation can also be explained through the fundamental sociological models of disability. These models represent the prevailing thoughts and are generally accepted during their respective periods. In this regard, until the mid-18th century in the Western context, the "moral model" was partly dominant, which associated disability with the individual being bad or sinful. Consequently, disability was defined in relation to the individual's body. In the mid-1800s, the "medical model" emerged, which focused on the individual's impairment and pathology, viewing disability again through the lens of the individual's body and defining it as a "curable, correctable medical condition." Starting from the 1970s, the "social model" gained prominence, which defines the disabled individual differently: as a person whose participation in social life is hindered as a result of institutional discrimination and social exclusion. This model places emphasis on environmental barriers rather than the individual's body.

With the adoption of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) in 2006, the "rights-based model," which is said to have emerged, differs slightly from the "social model" in that it emphasizes more on being an individual. As a reflection of this approach, although the meanings in Turkish are the same, it can be said that the "rights-based model" prefers the term "persons with disabilities" instead of "disabled persons."

In English literature, it can be said that during the same period, first "disability," then "disabled persons," and finally "persons with disabilities" have become widely used concepts. Meanwhile, the World Health Organization (WHO) uses the term "impairment" concerning body structures and functions, "activity limitations" concerning limitations in activities, and "participation restrictions" concerning environmental factors and restrictions. The term "disability" is then considered as an umbrella term, an overarching category that covers all these areas.

However, it can be stated that conceptual debates continue, at least in terms of the literature in our country.

The conceptual confusion in the field of disability in our country can be attributed to two main reasons. The first reason is the lack of consistency in the choice of concepts and the content of the preferred concepts, especially in official sources.

Education, medicine, law, and other various fields of science have been subject to different conceptual preferences by professionals within these fields, various non-governmental organizations, different public institutions in various countries, and various international organizations such as the World Health Organization (WHO), the United Nations (UN), and the International Labour Organization (ILO) at different times. Moreover, diverse definitions have been given to the preferred concepts at different times. On the other hand, naturally favored concepts and their corresponding definitions carry traces of the priorities and approaches of those defining them, resulting in the emergence of multiple concepts throughout the historical process, each of which has undergone certain changes in content over time. Furthermore, while the original concepts remain the same in official Turkish translations of international organization documents and translations made for academic literature, the conceptual preferences for their Turkish counterparts have changed over time.

Until 1998, the term 'sakat' ('disabled' in English) was predominantly used both in official translations of international documents such as UN agreements and legal regulations, as well as in the literature. From 1998 to 2013, the term 'özürlü' ('handicapped' or 'disabled' in English) was preferred. Then, starting from 2013, the usage of the term 'engelli' ('disabled' in English) became more widespread. This change can also be observed through public institutions.

During the same period, not only the choice of terminology but also changes in the content of the preferred concept have emerged. For example, in Article 3 of the Law on Disabled People (Official Gazette: 07.07.2005 / 25868), the term "engelli" (disabled person) was defined as "a person who, due to congenital or acquired reasons, has difficulties in adapting to social life and meeting daily needs to varying degrees in physical, mental, psychological, sensory, and social abilities, and who requires protection, care, rehabilitation, counseling, and support services." However, after efforts were made to align the mentioned law with the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, starting from 2014, the term "engelli" (disabled person) began to be defined as "an individual whose full and effective participation in society, on an equal basis with others, is restricted due to various levels of loss in physical, mental, psychological, and sensory abilities, and who is affected by attitudes and environmental conditions." The Regulation on Disability Assessment for Adults (Official Gazette: 20.02.2019 / 30692) defines the "disabled person" in the same way as the Law on Disabled People, and then introduces the concepts of "disability status," "disability status assessment," "partially dependent disabled person," and "fully dependent disabled person."

The Labor Law No. 4857 (Official Gazette: 10.06.2003 / 25134) itself does not provide a definition of "engelli" (disabled person). However, based on this law, the Regulation on Domestic Employment Services (Official Gazette: 25.04.2009 / 27210) defines disabled persons as follows:

"Individuals who, due to congenital or acquired reasons, have difficulties in adapting to social life and meeting daily needs to varying degrees in physical, mental, psychological, sensory, and social abilities, and who require protection, care, rehabilitation, counseling, and support services, and who are documented by a health board report stating that the total body function loss is at least forty percent."

One of the second fundamental reasons for the conceptual confusion in the field of disability is considered to be the negative connotations associated with certain terms used in the field. Consequently, terms such as "sakat" (disabled) and "özürlü" (handicapped) have not only been eliminated from legal

regulations over time but have also largely fallen out of use in everyday language due to their negative implications.

On the other hand, it can be said that the conceptual confusion is gradually decreasing, especially in English literature, where the term "person with disabilities" is widely used. In Turkish literature, parallel to the development of perceptions and approaches regarding disability worldwide, the term "engelli" (disabled) has become increasingly prevalent.

From another perspective, it should be emphasized that choosing a single concept related to disability and providing a precise and comprehensive definition applicable at all times and places is quite challenging. The phenomenon of disability has both individual and societal implications, and it is essentially not feasible to encompass these two domains within a single concept. Considering this reality, the World Health Organization (WHO) uses different terms such as "body structure and function," "activity limitations," and "environmental factors and restrictions" and considers the term "disabled" as an umbrella term, an overarching heading covering all these aspects.

Furthermore, it should be considered that creating a fixed and universally applicable definition might hinder the evolution of the disability concept. The Convention on the Rights of Persons with Disabilities, based on this notion, aims to establish a general framework that can be adapted to varying conditions and times, instead of formulating a rigid definition of disability. This approach allows the disability concept to be more flexible and adaptable to different circumstances.